

İlim ve Hayat

Prof. Dr. Ali AKPINAR

Mevlâna'da Mana ve Şekil Bir Bütündür!

"Mevlâna, ibadetlerin şekil ve mana bütünlüğü içerisinde yapılmasının gereği üzerinde ısrarla durmuştur. O, bu meyanda ibadetlerin içerisini boşaltarak onları adet haline getirip yalnızca şekilden ibaret görenleri kıyasıya eleştirmiştir. Onun bu eleştirilerinden, şeklî ibadetin gereksizliği sonucunu çıkarımlar olmuştur. Ancak Mevlâna'nın kastı bu değildir. Onun gayesi, ibadetin diri tutulması gereğine işaret etmektir. Zira ona göre ibadet, ruhu ve bedeni ile ibadettir. Mevlâna'da şekil ve mana bir bütünün iki temel parçasıdır. Biri olmadan diğeri olmaz."

Mevlâna ile ilgili pek çok yayının yapıldığı günümüzde onun ibadet anlayışına dair çeşitli spekülâtif yorumlar da yapılmaktadır. Zaman zaman bu çalışmaların Mevlâna'yı, olduğu gibi tanıtmaya yerine, bazı çevrelerce olması istenildiği gibi tanıtmaya kaydığı da olmaktadır. Bu meyanda Mevlâna'da ibadetin, ritüellerden ziyade kalp temizliği, şekilden ziyade mana üzerinde yoğunlaştığını savunanlara rastlanmaktadır. Oysa Mevlâna, bazılarının sandığı gibi şeklî ibadetleri yok saymıyor, aksine kendi zamanında çoğu kimse tarafından şeklen yapılan ibadetlerin içini doldurmaya, onu derinleştirmeye ve onları mana zenginliğine taşımaya çalışıyordu.

Genel olarak namaz kılan, oruç tutan, hacca gidenlerin yaşadığı bir toplumda yaşayan ve temel ibadetlerini yerine getiren Mevlâna, çoğu kez şeklî ibadetleri eleştirmiştir. Onun bu eleştirisinden, şeklî ibadetin yok sayılması gibi bir sonuç asla çıkmaz.

Mevlâna'nın İbadet Anlayışı İle İlgili Yanlış Anlamalar

Mevlâna'dan sonra, onun yolunu izleyenler, onun felsefesini kurumsallaştırarak yaygınlaştırmışlardır. Kısa zaman sonra Mevlevîlik dünyanın dört bir yanında etkisini gösteren bir akım haline gelmiştir. Çok geniş bir alana yayılan ve pek çok kesimlerce benimsenen Mevlevîlik, bulunduğu zaman, çevre ve şartlara göre zaman zaman farklı

renklere bürünmüştür. Bu akım içerisinde yer alan kimseler arasında farklı anlayışlar, farklı düşünceler, farklı söz ve eylemler de görülür olmuştur.

Cölpınarlı'nın dediği gibi *Mevlevîlik büyüyüp genişledikçe türlü renklere boyandığı, özünü emip belirsizleştiği dönemler olmuştur*¹. Mevlevîliğin kuruluş ve yayılış devrinden sonraki dönemlerde ilk devrin karakterini bütünüyle görmek mümkün değildir.²

Mevlâna'dan sonraki Mev-

yorumlar Mevlâna'ya söylenilmeye çalışılmıştır.

Sözgelimi Mevlâna'nın ünlü eseri *Fihî Mâfih*'i çeviren Tarıkahya çeviriye yazdığı önsözde Mevlâna'nın amel, namaz, oruç ve hac anlayışı ile ilgili olarak şunlara yer vermiştir:

Amel, insandaki manadır, sureti yoktur... Namaz suretten ibaret değildir. Bu namazın başı tekbir, sonu selamdır. Başı ve sonu olan her şey kalıptır. Onun ruhu eşsiz ve sonsuzdur. İstiğrak, kendinden geçştir ve bu kıli-

levîler arasında görülen bazı olumsuzlukların temelinde, Mevlevîliğin geniş bir alana yayılması yanında, eksik, yanlış ve yanlı Mevlâna anlayışlarının da etkisinin olduğu bir gerçektir. Zaman zaman Mevlevîlikte gelinen nokta, Mevlâna'nın felsefesine uydurulmaya yahut yaşayan Mevlevîliğin olumsuzluklarını destekleyen söylem ve

nan namazdan daha iyidir. Kalp huzuru olmadan kılınan namaz, namaz olmaz. Namaz içtedir ve ruhun namazıdır. Şeklen kılınan namaz geçicidir. O, sadece namaz kılmakla kendilerini gerçek Müslüman sananlara, muhtaç oldukları dersi de bu suretle vermiş oluyor.

Oruç insanı, zevklerin, güzel-

liklerin kaynağı olan yokluğa doğru götürür...

Zahir ehli için Mescid-i Haram, halkın ziyaret için gittiği Kâbe'dir. Âşıkların ve Tanrı'nın seçkin kullarının indinde ise Mescid-i Haram, Tanrı'nın visalidir. Kâbe'den maksat, velilerin ve nebilerin gönülleridir. Burası Tanrı'nın vahyinin yeridir. Kâbe, onun feridir. Cönül olmasa Kâbe ne işe yarar!³

Şeklî eylemlerin derinliği ve hikmeti ile ilgili olarak söylenmiş bu sözlerden şeklî amellere gerek olmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Oysa Mevlâna, namaz kılariken, dostlara, akrabalara iltifat edilemeyeceğini ve bu yüzden de insanın yanlış yapmış olmaya çağını söyledikten sonra şunları söyler:

Biri, Tanrı'ya namazdan daha yakın olan bir şey var mıdır, diye sordu. O şöyle cevap verdi: Hem namaz vardır, ama namaz yalnız bu suretten ibaret değildir. Bu namazın kalıbıdır. Çünkü bu namazın başı sonu bellidir ve vardır. Başı sonu olan her şey ise kalıptır. Tekbîr namazın başı, selam ise onun sonudur. Bunun gibi şahâdet de yalnız dilleriyle söyledikleri şey değildir... Başı sonu olmayan namazı nebîler bulmuştur, bunu ortaya çıkaran nebi şöyle buyurur: **Benim Tanrı ile bazı vakitlerim olur ki o zaman, oraya ne Tanrı tarafından gönderilmiş peygamber ve ne de Tanrı'ya en yakın bir melek sığar.** O halde ruhunun yalnız bu suretinden ibaret olmayıp, belki istiğrak, kendinden geçiş olduğunu bilmiş olduk. Çünkü bütün suretler dışarıda kalıp oraya sığmazlar. Katıksız, sırf mana olan

Cebrâil bile oraya sığmaz.⁴ Elbette namazın ruhu, okunan namazdan daha iyidir.⁵ O halde amel ve fiil sadece bu görünen hareket ve faaliyetlerden ibaret değildir. Bunlar, belki o amelin sureti, görünüşüdür ve o, candır.⁶

Görüldüğü üzere Mevlâna bu sözlerinde namaz ve şahadetin şekline tümüyle karşı çıkmamakta, onların içlerinin doldurulmasını ve gayelerine uygun olarak yapılmasını istemektedir. Nitekim o, mana ile beraber suretin de olmasının gereğini şöyle vurgular:

Çünkü suretin de büyük bir itibarı vardır. İtibar ne demek! O, hatta öz ile, mana ile beraberdir. Nasıl ki beyinsiz bir kafanın işi bir sonuç vermezse, kabuksuz meyve de yetişmez. Mesela bir çekirdeği kabuksuz olarak yere ekersen göğörmes, fakat onu kabuğu ile beraber yere gömdüğün zaman göğörmes ve büyük bir ağaç olur. Binaenaleyh vücudun da büyük bir aslı, rolü vardır.⁷

Bizi himmetle anla, asıl olan himmettir, söz ise feridir, olmasa da olur diyene Mevlâna şöyle cevap verir: Bu himmet, cisimler âleminden önce, ruhlar âleminde mevcuttu. Şu halde bizi, cisimler âlemine boşu boşuna getirmediler. Buna imkan yok. Öyleyse sözün de rolü olmalı ve faydası bulunmalıdır. Eğer kayısı çekirdeğinin sadece içini ekersen bir şey bitmez. Halbuki onu kabuğu ile diktiğin zaman biter. İşte bu bakımdan suretin de rol oynadığını anlamış olduk. **Kalp huzuru olmadan kılınan namaz, namaz olmaz** buyrulduğu gibi, namaz da içtedir. Fakat sen onu mutlaka şekillere sokarsın. Görünüşte ruku', secde ile ona bir suret

vermek lazımdır. Bunları yaptığın zaman, ondan nasibini alır, muradına erersin. **Onlar, namazlarına devam ederler**⁸ ayetindeki namaz, ruhun namazıdır. Sureten, şeklen kılınan namaz geçicidir, devamlı olmaz. Çünkü ruh, deniz âlemidir, sonsuzdur. Cisim ise deniz kıyısı ve karadır, sınırlı ve ölçülüdür. İşte bu yüzden devamlı namaz ancak ruhun namazı olabilir. Ruhun da rukusu secdesi vardır, fakat bunları açıkça şekille göstermek lazımdır. Çünkü mananın suretle bağlılığı vardır. İkisi bir olmadıkça fayda vermezler.⁹Bu devamlı olan namaz, bütün gün kıyam,

ruku ve sücud değildir. Bundan maksat, namazda insanda olan o haldir. İşte bu hal daima seninle bir olmalı. Uykuda olsan, uyanık bulunsan, yazarken okurken ve bütün hallerde Tanrı'nın zikrin-den uzak olmazsın. İşte devamlı namazda olmak budur.¹⁰ İbrahim Makamında iki rekat namaz kılmak iyidir. Fakat bu öyle bir namaz ki onun kıyamı bu âlemede, ruku'ü öbür âlemedir.¹¹

Görüldüğü üzere Mevlâna burada ruhun namazından bahsederek namazın ruhunu ve namazda devamlı olmanın ne demek olduğunu anlatmaya çalışıyor, ancak ruhun namazının

olabilmesinin de bedenın şekli namazından geçtiğini özellikle belirtiyor.

Yukarıdaki hac ibadeti ile ilgili sözlerini Mevlâna, Yüce Allah'ın tasavvurlar âlemine ve hatta hiçbir âleme sığmayacağını ve hac ibadetinin ruhunu anlatırken söylemiştir.¹² Yoksa onun bu sözlerinden Kâbe'yi ziyaret etmenin gereksiz olduğu sonucu asla çıkmaz.

Nitekim o, oruç ibadeti ile ilgili olarak *Oruç insanı, zevklerin, güzelliklerin kaynağı olan yokluğa doğru götürür*¹³ derken şekli orucun ruhu ile yaşatılması gerektiğini belirtir.

Mevlâna'nın Namaz Anlayışı ve Namazı

İbadetlerin içinin doldurulmasına yönelik benzeri anlatımlara ayet ve hadislerde de rastlamak mümkündür.

Sözgelimi pek çok ayetinde namazı gereği gibi kılma/ikâmeden bahseden Kur'ân, zorlu bir ibadet olan namazın, içtenlikle kılınmaya zor gelmeyeceğini¹⁴ belirtir; namazı muhafaza üzerinde durur,¹⁵ namazda devamlılık/namazı devam ettirme ifadesi¹⁶ ile sürekli, kötülük ve ahlaksızlıktan alıkoyan, hayatta etkisini gösteren bir namazı¹⁷ hedefler. Aynı şekilde isteksizce,¹⁸ bilinçsizce¹⁹ ve gaflet içerisinde namaz kılanları,²⁰ gafilce zikredenleri,²¹ gafilce dua/ibadet edenleri,²² Allah'ın ayetlerinden gafil olanları²³ uyarır.

Aynı şekilde Hz. Peygamberden gelen, namazı kendisini

Minyatür: Ülker Erke

ahlaksızlık ve kötülükten alıkoymayan kimse yalnızca Allah'tan uzaklaşmış olur!²⁴ Nice oruç tutanlar vardır ki, tuttıkları oruçtan yanlarına kalan yalnızca aç kalmalarıdır. Nice gece ibadeti için kalkanlar vardır ki kıyamlarından yanlarına kalan sadece uykusuz kalmalarıdır.²⁵ Ey insanlar, kabul olacağına inanarak dua edin. Zira Yüce Allah, kulun gaflet içerisinde yaptığı duaya itibar etmez.²⁶ gibi pek çok hadis vardır.

Bu ve benzeri anlatımlardan manası olmayan, içi doldurulmayan şekli ibadetlerin gereksizliği gibi bir sonuç çıkmaz. Zira bugün içi doldurulmayan bir ibadet, ileriki aşamalarda donanımlı hale gelebilir. Önce elde kalıp olmalıdır ki içi doldurulabilsin.

Aynı bağlamda İslâm'ın temellerinden olan namaz ibadeti, Mevlâna'nın ünlü eseri Mesnevî'nin pek çok beytinde işlenir. Bu beyitlerinde Mevlâna, namazı tanımlayarak gerçek anlamda nasıl namaz kılınması gerektiğini anlatır. Ona göre namaz, *Yüce Allah ile bağlantı kurmak*,²⁷ *yol gösteren ibadet*, *âşıkların her zamanki hali*,²⁸ *insanı kötülükten, fenalıktan kurtaran araç*,²⁹ *kurtlardan kurtaran çoban*³⁰ olup *namazın aslı*, *bedeni/oğlu terk etmek* ve *İbrahim gibi oğlunu kurban edip Nemrud'un ateşine atılmaktır*. *Namazın kemali için de bu lazımdır*.³¹ *Kalp huzuru olmadan kılınan namazın tam ve kâmil namaz olmayacağı*³² söyleyen Mevlâna, *hişim, şehvet ve hırs rüzgârının namaz ehli olmayanı silip süpürdüğünü*³³ belirtir ve riyakârlıkla

namaz kılanları şu sözleriyle uyarır: *Dışta olan namaz, oruç ve sair ibadetler, içteki nura tanıktır*.³⁴ *Nerede peygamberle sahabesinin yolu, nerede namaz, nerede tesbih, nerede onların edepleri?!-³⁵O münafık, inat ve taklide uyup namaza durur, niyaz ve tazarru' için değil!³⁶ *Münafık gibi görünüşte orucu, namazı görünür de hakikatte otsuz, çimensiz kapkara topraktır*.³⁷ *Eğer bizim ambarımızda hırsız bir fare yoksa kırk yıllık ibadet buğdayımız nerede?!³⁸**

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bir din bilgini büyük bir mütefekkir olduğu kadar, dinin gereklerini yerine getiren âbid bir kişiliğe de sahip olan Mevlâna, ibadetlerin şekil ve mana bütünlüğü içerisinde yapılmasının gereği üzerinde ısrarla durmuştur. O, bu meyanda ibadetlerin içerisini boşaltarak onları adet haline getirip yalnızca şekilden ibaret görenleri kıyasıya eleştirmiştir. Onun bu eleştirilerinden, şekli ibadetin gereksizliği sonucunu çıkarımlar olmuştur. Ancak Mevlâna'nın kastı bu değildir. Onun gayesi, ibadetin diri tutulması gereğine işaret etmektir. Zira ona göre ibadet, ruhu ve bedeni ile ibadettir. Mevlâna'da şekil ve mana bir bütünün iki temel parçasıdır. Biri olmadan diğeri olmaz.

Bugün **ben Mevlevîyim ama Müslüman değilim**, diyebilenlerin bu husus üzerinde düşünceleri gerekir. Evet, Mevlâna'nın hayat felsefesi tümüyle dini yaşamaktan ibâretti. O bunu şu sözleriyle net bir şekilde ifade etmektedir: *Dinî vazifelerini yapmadan, iyi, yararlı bir insan olma-*

dan Cenneti isteme. Hakk'a lâayk bir kul, O'nun lütfuna, ihsânına lâayk olmadan Süleyman mülkünü isteme. Mademki işin sonunda ecel vardır, hiçbir Müslüman kalbinin incinmesini isteme.

*Müşkülünü çözen, seni hakikate ulaştıran bilgiyi, ölüm gelip çatmadan önce iste, öğrenmeye çalış. Aklını başına al da, şu dünyayı, yani var gibi görünen yoğu bırak, yok gibi sandığın varı iste.*³⁹

Dipnot

- 1- Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, Önsöz.
- 2- Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 100.
- 3- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, (Çev: Meliha Ülker Tarıkkâhya), s. XXII-XXIII.
- 4- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 19-20.
- 5- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 49.
- 6- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 203.
- 7- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 30.
- 8- 70 Meâric 23
- 9- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 221-222.
- 10- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 221-267-268.
- 11- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 254, 254.
- 12- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 156-157.
- 13- Mevlâna, *Fihî Mâfih*, s. 198.
- 14- 2 Bakara 45.
- 15- 2 Bakara 238; 6 Enâm 92; 23 Müminün 9; 70 Meâric 34.
- 16- 70 Meâric 22.
- 17- 11 Hüd 87; 29 Ankebût 45.
- 18- 4 Nisa 142.
- 19- 4 Nisa 43.
- 20- 107 Maûn 4.
- 21- 16 Kehf 28.
- 22- 46 Ahkâ1 5.
- 23- 7 Araf 136, 146; 10 Yunus 7, 92.
- 24- Gümüşhanevî, *Râmuzu'l-Ehâdis*, Hadis No: 5516.
- 25- İbn Mace, *Sıyam* 21; Ahmed, II, 373, 441.
- 26- Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, III, 151-152.
- 27- Mesnevî, III, Beyit, 2401.
- 28- Mesnevî, VI, Beyit, 2666.
- 29- Mesnevî, VI, Beyit, 3574.
- 30- Mesnevî, VI, Beyit, 3575.
- 31- Mesnevî, V, Beyit, 1264.
- 32- Mesnevî, I, III, Beyit, 3033.
- 33- Mesnevî, I, Beyit, 3796.
- 34- Mesnevî, V, Beyit, 182.
- 35- Mesnevî, VI, Beyit, 2067.
- 36- Mesnevî, I, Beyit, 285.
- 37- Mesnevî, VI, Beyit, 1056.
- 38- Mesnevî, I, Beyit, 382.
- 39- Can Şefik, *Fz. Mevlâna'nın Rubâileri*, 117-118. rubâi.